



Stjepan Damjanović

## KORIZMENE PROPOVIJEDI BROZA KOLONIĆA



Mitru Dragutincu, sa zahvalnošću

U hrvatskoglagoljskim zbornicima, sastavljenima od tekstova različitih po sadržaju, česte su zbirke propovijedi. Najpoznatije su one tematski cjelovite koje sadrže propovijedi u korizmene dane, pa ih nazivamo *korizmenjacima* ili *kvarezialima*. Jedan je takav korizmenjak *Greblon* (1498), jedan nalazimo u *Rukopisu iz Oporta* (15. st.), Akademijin rukopis koji nosi signaturu *III a 19 JAZU* također je korizmenjak i to sadržajno identičan s korizmenjakom u *Kolunićevu zborniku*, hrvatskoglagoljskom tekstu iz 1486. godine.

1. *Kolunićev zbornik* dobio je ime po žaknu Brozu Koluniću koji ga je prepisao u Knežej vasi kraj Otočca. Prepisivač je bio rodom iz Dubovika u Bužanima a tekst je prepisivao po narudžbi gatanskoga vikara Levnarda iz plemena Doljana. Sve te podatke nalazimo u zapisu koji je umetnut između korizmenjaka i *Traktata o sedam smrtnih grijeha* koji je traktat drugi dio *Kolunićeva zbornika*. Zapis glasi:

Va ime Isuhrstovo, Amenъ. Letъ gospodni .ž.u.o.e. (= 1486) mi-secca ijulčč d(a)nъ sedmi bi dosvršenie knigъ svetago Brnardina. È gospodinъ Lev'nar'do plemenemъ Dolaninъ položiňh učiniti svit'lo delo, ko bi bilo na služ'bu božiju i svete crikve, za grihi moe, i pisahъ sie k'nige moimъ blagomъ čistimъ. I v to vrime biše otac duhovni gospodinъ papa Inocen'cii a kralъ ugrski kralъ Matičšъ i biše podbils poda se vsu hrvac'ku gospodu i zigna vanъ kneza Anžu z negova gospodstva i kneza Ivana krčkoga, i tada vladaše Senemъ i Otočcem i inimi gradi. I va to vrime biše Pavalъ biskupъ sen'ski i gatan'ski, i tada biše vikarъ gatan'ski gospodinъ Levnardo i oćakъ svete Marie v Kneži v'si. I takoe biše sa m'nu dominъ Pavalъ sinъ Vladislavlъ i ta (nema polovine retka) Knežu vasъ plemenitъ človikъ Mat'ko Novaković i po redu držaše Podgradacъ plemenitъ človikъ Petar Presuričъ plemenemъ Stupičъ; i tada držaše Papračane plemenitъ človikъ Mikša Ričaninъ. Ošće držaše Kupnane plemenitъ človikъ Grgurъ Devičъ, i biše va toi svoiti dovole dobrihъ muži: nai prvo Ivanъ pridivkomъ Banъ i Gusičъ Ivanъ i Gr'gacъ i Martinъ Črnčić i Vrbanъ Ištrca i Martanъ i inihъ dobrihъ muži — bogъ ihъ imenuj svoju milost'ju. I tada biše pšenica v Otočci po petъ a proso po petъ beči, začъ biše dobra letina. I ošće vasъ molimъ, gospodo redov'nici i žakni, da se spomenete na pritču ovu, da e knigamъ teško priti, i gdo knige poč'tue da e knigami poč'tovanъ, i komu bi va oblasti te (nestalo jednoga retka) te tako bi se dugle služba božie va ne vršila. I se knige i siju rubriku pisahъ ě Brozъ, žakanъ budući v redu evanjelskomъ, z Bužanъ od Kacitičъ z Dubovika plemenemъ Koluničъ, kome esu grisi bogatastvo, grobъ otočastvo, zemla mati; i pisahъ v istinu te k'nige poč'tovanu mužu gospodinu Levnardu vikaru gatanskomu v nega hiži sidi a za moju plaću, i za to molimъ i prosimъ vsihъ, ki budu va te knige štali, gospode redovnikovъ otacъ duhovnihъ i žakanъ tolíkoe, slugъ božihъ i brat'e moe: ako samъ ěa kadj grišilъ, ne klnite, da blagoslovite, ispravite vašimъ razumomъ, začъ ni ihъ pisala ruka sveta, na ruka grišniča. A va to vrime biše gospodinъ . . . Otočcu i Senu, a negovi oficieli purk (fali jedan redak) hu, ěa mogahu, a bogъ našъ vsihъ veselî. Amen. <<sup>1</sup>

Iz onoga što je rečeno jasno je da je Broz Kolunić samo prepisivač, a ne možda prevoditelj ili kompilator teksta. Istraživači našega književnog srednjovjekovlja pitali su se tko je preveo djelo na hrvatski i što mu je poslužilo kao predložak?

<sup>1</sup> *Koluničev zbornik*, hrvatski glagolski rukopis od godine 1486, priredio Matija Valjavec, Djela JAZU 12, Zagreb 1892, str. V–VI. U Valjavčevu tekstu promijenio sam pisanje jata. Valjavec piše *ě*, a ja, u skladu s u novije vrijeme usvojenim načinom, *ě*. Isto tako, originalno *v nega hiži sidi* promijenio je Valjavec u *side* što sam vratio u izvorni oblik. Ovdje je vrijedno dodati da je ovo Valjavčevo izdanje jedini transliterirani među brojnim hrvatskim zbornicima. Inače, korizmenjak u *Koluničevu zborniku* nije kompletan: nedostaju mu 42 folije na početku i 9 u sredini. Pismo je ustavna hrvatska glagoljica 15. stoljeća i tekst je lako čitljiv.

U samom tekstu korizmene propovijedi nazvane su »knige svetoga Bernardina«. Taj je naziv upućivao na zaključak da su naše propovijedi kompilacija iz četiri velika sveska latinski pisanih djela svetoga Bernardina Sienskog, ali su usporedbe oborile takav zaključak. Ostala je mogućnost da je predložak neko nepoznato djelo spomenutoga sveca, koje nije tiskano nego je kao rukopis kolalo u prijepisima, ili je posrijedi djelo kojega drugog sveca istoga imena. U predgovoru svome izdanju Valjavec je izrazio mišljenje da je predložak bio talijanski i tvrdio da to »odaju neki talijanizmi u sintaksi i strane riječi koje su primite iz talijanskoga jezika, to odaje i izraz Karla Majna, što je bez nijedne sumnje prema talijanskom Carlo Magno, jer domaći bi čovjek valjda kazao Karla velikoga ili veloga«.² Po riječi *puk'ša* Valjavec zaključuje da talijanski original nije stariji od 1450. godine. V. Štefanić upozorava na ime Fran'čis'ko Muranb, koje se u korizmenjaku spominje, što bi imao biti francuski teolog Franciscus de Mayronis (umro 1327).³ Razumije se, put je mogao biti Francuska→Italija→Hrvatska. Za to, sada, čvrstih dokaza nema, pa samo konstatirajmo činjenicu da Talijani dobivaju svoje prve zbirke propovijedi otprilike kad i Hrvati, dok ih Francuzi imaju dosta ranije.

Drugo je pitanje gdje je i kada preveden hrvatski arhetip iz kojega su kasnije prepisani korizmenjaci u *Kolunićevu zborniku* i *III a 19 JAZU*. Već smo rekli da se ta dva korizmenjaka podudaraju sadržajno. Jezične su razlike, međutim, ipak veće nego što se mislilo i pisalo, no predložak im je sigurno bio isti. Valjavec je bio vrlo oprezan kad je određivao lokaciju. Držao je da riječ *spudb* upućuje na Istru, ali dodaje da to »nije nego slutna«.⁴ I Vj. Štefanić piše da jezik zbornika (dakle i korizmenjaka i traktata) govori za Istru, ali zaslužni istraživač hrvatskog glagolizma ne kaže na koje to jezične osobine misli.⁵ Prisutnost kajkavskih elemenata u tekstu, eksplikativna sinonimika, dubletna fonacija jata (koja nije u skladu s normativima Jakubinskog i Meyera), germanizmi i hungarizmi kojih u južnim tekstovima nema mnogo (neki dolaze u Marulića, riječ *rusag* /orsag nalazimo u *Dubrovačkom legendariju* itd.), jezične su osobine koje su navele E. Hercigonju da zaključi kako hrvatski arhetip treba tražiti sjevernije, na frankopanskim posjedima. Od ekstralingvističkih dokaza Hercigonja inzistira na čestoj upotrebi termina *potknežim* (vicecomes) jer se taj termin, zamijenivši starije *podžupb*, redovito upotrebljava na posjedima Zrinskih i Frankopana od 13. do 16. stoljeća. Taj se termin javlja na paralelnim mjestima u *Kolunićevu zborniku* i u *III a 19*, pa to znači da se nalazio i u zajedničkom predlošku.⁶

² Isto kao 1, str. VII.

³ V. Štefanić, *Glagoljski rukopisi JAZU II*, Zagreb 1970, str. 18.

⁴ Isto kao 1, str. VII.

⁵ Isto kao 3, str. 18.

⁶ E. Hercigonja, *Kajkavski elementi u jeziku glagoljske književnosti 15. i 16. stoljeća (Prilog istraživanju kontinuiteta hrvatskog književnog jezika)*, »Croatica« V, Zagreb 1974, str. 193—195.

2. Propovijedi su nerijetko središnji dio hrvatskoglagoljskih zbornika. Točnije, ako najveći dio hrvatske glagoljaške književnosti čine liturgijski tekstovi, velik dio čine također tekstovi koji su na granici između liturgijskih i neliturgijskih, a to su upravo propovijedi. U našoj književnoj povijesti nije izostalo opisivanje (tekstološko, jezično, paleografsko), ni ubrajanje propovijedi u književnost. Srest ćemo u poglavljima o moralno-didaktičkoj prozi i koju riječ o njima, ali rijetko se propovijedima pristupalo kao umjetnosti riječi. Uzroke treba tražiti u nizu neriješenih a bitnih pitanja. Jesu li propovijedi književni tekstovi, i ako jesu, po čemu su to? Tek u najnovije vrijeme dobili smo radove koji nam pomažu u pokušajima da odgovorimo na to pitanje. Ako pođemo od stava da »sadržaj književne postave nema veze sa zbiljskim svijetom nego nam dočarava svoj svijet«,<sup>7</sup> što je onda s propovijedima?

Dočaravaju li one zbiljski svijet? I od čega sve zavisi odgovor na to pitanje? Je li on drugačiji od propovijedi do propovijedi i od slušatelja do slušatelja? Izgleda da jest. Jer, u naše vrijeme nerijetki misle da je individualni doživljaj čitatelja bitan činitelj kvalifikacije nekog teksta kao književnog djela i da tzv. stilski postupci nisu potvrda da je neka jezična postava — književna. Takav se stav može prihvatiti: određena ponavljanja ili drugi tzv. stilski postupci mogu biti proizvedeni s namjerom da se nešto dokaže, da primatelj pamti. Nedvojbeno je to u propovijedima bivalo vrlo često. One su bile medij društveno angažiran. Jesu li bile samo to? Od odgovora na to pitanje ovisi i odgovor na pitanje jesu li književno djelo. Poslužimo se povijesnom činjenicom: poznati propovjednik brat Richard, kasniji ispovjednik Jeanne d'Arc, propovijedao je u Parizu 1429. godine deset dana uzastopce, po pet-šest sati na dan. Publika je usrdno dolazila i istinski tugovala kad je najavio odlazak.<sup>8</sup> Sličnih primjera, iz srednjega vijeka osobito, ali i iz drugih razdoblja, mogli bismo navesti mnogo. Postavlja se pitanje: Je li samo težnja da slušaju istinu, da saznaju novo dovodila te ljude propovjednicima ili su tražili i nalazili u propovijedima i estetski doživljaj? Jesu li oni koji su propovijedali ili pisali propovijedi željeli omogućiti i estetski užitak? Je li dakle, pored praktične, postojala i određena estetička namjera? Propovijedanje je kroz stoljeća shvaćano kao »svečano proglašavanje (kerygma) jedne činjenice: Isus je Gospodin i Spasitelj«. <sup>9</sup> Tu su činjenicu jedni stalno objašnjavali, a drugi slušali. Bila im je svima poznata, i privrženost propovijedanju ne da se objasniti samo čežnjom za spoznavanjem. Kad su propovijedi stavljanje na papir, i to se doživljavalo »kao svečan čin pretakanja fluidne govorne riječi u magičan, konzervi-

<sup>7</sup> R. Katičić, *Književnost i jezik, Jezikoslovni ogledi*, Školska knjiga, Zagreb 1971, str. 223.

<sup>8</sup> J. Huizinga, *Jesen srednjega vijeka*, preveo D. Perković, MH, Zagreb 1964, str. 8.

<sup>9</sup> X. Léon-Dufour, *Rječnik biblijske teologije*, preveo M. Križman, »Krišćanska sadašnjost«, Zagreb 1969, str. 1015.

rajući medij pismene komunikacije«. <sup>10</sup> Srednjovjekovni ih je čovjek smatrao književnom vrstom. U nekim je razdobljima to bila vrlo cijenjena književna vrsta pa je Grgur Cipranin, kasniji patrijarh Grigorije II (1283—1289), na početak svoje zbirke propovijedi stavio i svoju autobiografiju. Znao je da će autoritet propovijedne proze osigurati njegovoj autobiografiji prenošenje i sačuvati je za budućnost. <sup>11</sup>

Prethodni su retci htjeli pokazati da su propovijedi »u ono vrijeme«, tj. u srednjem vijeku, doživljavane kao literatura. Mi danas pred sobom imamo tekstove i bez obzira na to jesu li doživljavani kao književnost u vrijeme kad su nastali, mogu biti doživljeni kao književno djelo danas — uz uvjet da se »situiraju kao vrijednost u našoj sadašnjosti, u našem sistemu vrijednosti«. <sup>12</sup> Literarnost teksta je mogućnost koja na svoje ostvarenje kadšto čeka stoljećima. Jer: »U uvjetima vremenskog pomaka od nekoliko stoljeća suvremeni primalac, naime, kao kreativni sudionik u aktu dekodiranja — komunikacije s djelom — ostvaruje i neke posve nove suodnose na relaciji forma — sadržaj, konstituira zapravo jednu novu cjelinu estetičkog poretka, poetskog označenja«. <sup>13</sup>

I suvremeni istraživači prepoznaju u srednjovjekovnim propovijedima književnu vrstu. U posljednje se vrijeme često govori kako je besmisleno pitati se je li iskaz istinit kad pred sobom imamo književni tekst i kako takvo pitanje ima smisla kad se ne radi o književnom djelu. To bi bila i jedna od bitnih razlika između književnoga i neknjiževnoga teksta. <sup>14</sup> O istinitosti iskaza nije se pitao srednjovjekovni čovjek jer »... priča kao dio tog svijeta uvijek je istinita priča jer joj je uloga određena unutar tog svijeta: ona se odnosi prema tom svijetu kao stvarnost, kao zbilja, kao ono što se uistinu dogodilo«. <sup>15</sup>

Primjenjujući poznate teoretske stavove Radoslava Katičića na srednjovjekovnu propovijednu prozu mogli bismo reći: narav je propovijednih tekstova dvojna, sadržaj im se može ostvariti na dva načina. Kad se ne pitamo o istinitosti iskaza i kada se njihov sadržaj ostvaruje u cjelokupnom našem životnom iskustvu, tada se susrećemo s umjetnošću ri-

<sup>10</sup> E. Hercigonja, *Srednjovjekovna književnost, Povijest hrvatske književnosti 2*, Zagreb 1975, str. 37.

<sup>11</sup> H. G. Bek, *Putevi vizantijske književnosti*, prevela s njemačkog J. Protić-Krsmanović, SKZ, Beograd 1967, str. 147.

<sup>12</sup> S. Petrović, *Stanovište sadašnjosti i stanovište prošlosti u historiji književnosti*, »Umjetnost riječi« XIII, 3, Zagreb 1969, str. 184.

<sup>13</sup> E. Hercigonja, *Hrvatska književnost srednjega vijeka — problemi i metode lingvostilističkog pristupa*, »Dometi« VI, 7—8, Rijeka 1973, str. 6.

<sup>14</sup> Tako R. Katičić piše: »Kad god se radi o književnosti, besmisleno je pitati da li su iskazi pojedinih jezičnih znakova istiniti ili nisu. Kad se ne radi o književnosti takvo pitanje ima smisla.« (*Književna umjetnina kao znak*, »Umjetnost riječi« XXI/1—3, Zagreb 1977, str. 136.), a V. Žmegač ističe »... da je temeljna odrednica fikcionalnoga teksta njegova načelna neovisnost o verifikaciji, odnosno falsifikaciji (u značenju koje ti termini imaju u logičkom pozitivizmu)«. (*Književnost i kontingencija*, »Umjetnost riječi« XXI/1—3, Zagreb 1977, str. 235.)

<sup>15</sup> D. Fališevac, *Poetičke osobine hrvatske srednjovjekovne proze*, »Croatica« 6, Zagreb 1975, str. 47.

jeći. Tekstovi srednjovjekovnih propovijedi nude nam i takav susret. Svaki od njih, kao organizacija jezičnih elemenata, ima drukčiji odnos prema dogmi, ili bolje, prema dijelovima dogme. Međusobni odnos dijelova dogme (dakle izvanjezičnog svijeta) i jedinica jezične strukture daju u propovijedima jednu novu strukturu, strukturu književnog djela.

3. Za hrvatskoglagoljsku propovjednu prozu s pravom možemo reći da je bogata, osobito krajem 15. stoljeća. Poznati nam počeci naslonjeni su na istočnu, bizantsku tradiciju koja je sve do u 13. stoljeće obilovala propovjednom prozom. Postoje brojne zbirke propovijedi i nerijetke među njima nisu služile »za školsko vežbanje«<sup>16</sup> nego ih se shvaćalo »kao negovanje probrane literature«.<sup>17</sup> Hrvatskoglagoljska »prodečtva«, »čtenja«, »slova« i »kapituli« ugledaju se u početku na homilije otaca istočne crkve. Jedan takav spis je *Kločev glagoljaš* (početak 11. stoljeća). Taj tekst ubrajamo u kanon staroslavenskih spisa, a misli se da je nastao na hrvatskome tlu. Ima 14 listova i sadrži 4 homilije za Veliki tjedan (dvjema je autor Ivan Zlatousti, jedna je Epifanijeva a jedna Atanasijeva). Za Atanasijevu homiliju Eduard Hercigonja kaže da je »slavenski prevodilac s izuzetnim uspjehom prenio taj tekst i svoj prijevod — pored ostalog i sredstvima tradicionalne poetike, koja spontano izvire iz strukturnih vlastitosti njegova jezika — učinio dostojnim izvornika«.<sup>18</sup> Odlomak što ga Hercigonja donosi sadrži anaforička ponavljanja, aliteracije, homoteleut, kompozicija mu je utemeljena na simetriji i paralelizmima za razliku od Epifanijeve homilije koja je usmjerena na fonostilističke efekte.<sup>19</sup> Veza s bizantskom tradicijom je očita, i nju ne napominju samo imena crkvenih otaca nego i propovijedi same, usmjerene na profinjeno raspravljanje teoloških pitanja i lišene onih brojnih primjera (*exempla*) karakterističnih za kasnije hrvatske propovijedi, vezane uz zapadnu tradiciju. Povezanost prvih naših propovjednih tekstova s bizantskom tradicijom posvjedočuje i *Odlomak homilije o smrti* (13. stoljeće). Taj tekst pokazuje, zajedno s ostala tri dijela pasionala, srodnost sa *Suprasalskim zbornikom*, a za njihov sadržaj V. Štefanić kaže da odgovara »istočnim minejama kao i zapadnim pasionalima«.<sup>20</sup> Dodajmo tome: tema smrti provlači se kroz cijelu propovjedničku tradiciju, istočnu i zapadnu. Ipak, prvi naši tekstovi pokazuju puno više smisla za mjeru nego oni u 15. stoljeću, »koje je neprekidno i od svih doba najneumornije propovjedalo misao o smrti«.<sup>21</sup> Pojava pučkih propovjednika uvjetovala je da se misao o smrti počne izricati vrlo pojednostavnjeno, u živim slikama. Sve će to naći odraza u našim zbornicima 15. stoljeća. Među hrvatskoglagoljskim homilijama na evanđelja najstarije su one iz *Ljubljanskog homilijara*. Za njih znamo da imaju vrlo arhaičan jezik, ali tek predstoji određivanje

<sup>16</sup> Isto kao 11, str. 148.

<sup>17</sup> Isto kao 11, str. 148.

<sup>18</sup> Isto kao 10, str. 99.

<sup>19</sup> Isto kao 10, str. 100.

<sup>20</sup> V. Štefanić, *Glagoljski rukopisi otoka Krka*, Zagreb 1960, str. 195.

<sup>21</sup> Isto kao 8, str. 138.

njihova odnosa prema staroslavenskom prijevodnom fondu (za *Kločev glagoljaš* misli se da je dio Metodijeva *Paterika*).

Pri kraju 15. i početkom 16. stoljeća razasute su po hrvatskoglagoljskim zbornicima brojne propovijedi. One više nisu tako jednostavne, pune su citata i primjera, shematizirane su i obiluju raznolikim retorskim postupcima. Jezik se mijenjao. U početnoj fazi to je čisti općeslavenski književni (staroslavenski) jezik, koji postupno u kasnijim stoljećima prelazi u hrvatsku varijantu crkvenoslavenskoga:

... prišedь k isusovi noštьjо  
 tainy tainamь potaeny  
 Dva potaena učenika  
 skriti isusa v grobě grędete  
 sьkrъvenojъ vь adě tainojъ potaenu ...

(*Epifanijeva homilija, Kločev glagoljaš, 11. stoljeće*)

poruči telo svoje da ti se posvętit' d(u)ša  
 blagovęrstviemь že se ukrašь podvig'ni na  
 molbu sr(ъdъ)ce si k b(og)u ...

(*Homilija o smrti, 13. stoljeće*)

U 15. stoljeću doći će do miješanja crkvenoslavenskih elemenata sa čakavskim, a povremeno, i ni izdaleka tako rijetko kao što se misli, i s kajkavskim elementima. Stvoren je jedan tip miješanoga jezika. Udio pojedinih komponenata u strukturiranju tekstova ovisio je o mnogočemu: o predlošku, o vremenu i mjestu nastanka teksta, o namjeni teksta, o obrazovanosti autora. To interferiranje elemenata jednoga stranog jezičnog sustava (općeslavenski književni jezik) s domaćim sustavima (čakavski, kajkavski pa i štokavski) ima kao prvu zadaću osigurati tekstu čitljivost na što širem području. Promjena, tj. ulaženje domaćih jezičnih sustava u knjigu uključuje hrvatsku književnost u europska kretanja onoga vremena: posvuda u Europi, naime, zamjenjuje se stari književni jezik (latinski) narodnim jezicima. I cilj je svuda isti: biti razumljiv. Propovjednici su tu odigrali nemalu ulogu. Prosjački su redovi inauguirali pučku propovijed a propovijedati puku na latinskome ili općeslavenskome književnom jeziku ne bi imalo smisla. Pučka će propovijed ući i u knjige a s njom i *lingua vulgaris*. Ta težnja za komunikativnošću nije poznata ranom srednjem vijeku i ona, kao usmjerenost, obilježuje kasni srednji vijek. Jasno je da će, kada se radi o hrvatskoj knjizi, stari književni jezik još uvijek biti uzorkom gradnje tekstova pa ćemo njegove i fonetsko-fonološke, i morfološke, i sintaktičke, i stilističke osobine lako uočiti u mnogim tekstovima, a kadšto će one i prevladavati, ali zastupljenost čakavskih (kadšto kajkavskih i štokavskih) elemenata tolika je da propovijed mogu razumjeti i neuki. Pisac *Petrisova zbornika* (1463) upozorava propovjednika: »I nikoli ne prodekui ča se razumeti ne

*more ni im liho govori ...* (vidi f. 45) a u *Traktatu o sedam smrtnih grijeha* u *Ivančičevu* (15. st.) i *Koluničevu zborniku* nalazimo konstataciju da su tekstovi (knjige) »učinene za priprošćih«<sup>22</sup> više nego »za kav'čenake ki z'naju pis'ma«. Da bi se takvim zahtjevima moglo udovoljiti, morao je jezik biti »ponaroden«.

Npr.:

O kolika bēda i tuga budē kakova ni bila nigdarē. I tada anj(e)li prēd' sudiju tmami tisućmi trubami vstrubēt' i glasi ih' izidut' ot nebēs' tada zvēzdē s nebēse spadut' n z(e)mlju kaki i dažj'. A slnce pomračit' svētlost' svoju I tada nebēsa savijut' se kako i svitak'. A zemla vskolibaet' a sili neb(e)s'kie vzapijut' herufimi i serafimi vzmētut' se i podvignut' se viš'ni k' nižnim' Tagda grobi otvrzut' se ...

(*Petrisov zbornik*, f. 64)

Za jezik *Koluničeva zbornika* napisao je M. Valjavec da je »prava borba narodnoga čakavskoga govora s mrtvijem hrvackim crkvenim jezikom osnovanijem na staroj slovenštini«.<sup>22</sup> U svojoj raspravi o kajkavskim elementima u jeziku glagoljaške književnosti 15. i 16. stoljeća<sup>23</sup> E. Hercigonja donio je, uz primjere kajkavizama iz drugih tekstova, i primjere iz korizmenjaka *Koluničeva zbornika*. Iz takvih konstatacija i postupaka proizlazi da je jezik našega korizmenjaka sastavljen od tri komponente: crkvenoslavenske, čakavske i kajkavske. Tako to i jest, i time se naš korizmenjak posve uklapa u jedan dio hrvatskoglagoljskih neliturgijskih tekstova svojega vremena. Ovdje, razumije se, nije moguće posebno opisati jezik korizmenjaka pa ćemo se ograničiti samo na nekoliko momenata koji mogu biti zanimljivi u kontekstu ovoga rada.

U tekstu nalazimo nemalen broj jezičnih elemenata za koje se obično drži da su kajkavski. U izboru primjera ograničit ću se samo na jedan presjek koji bi mogao pokazati koji kajkavski elementi ulaze u tekst (brojevi uz primjere označavaju stranice u Valjavčevu izdanju):

... prodajući riči za no ča ne *bu* vridno (3), ako *bušb* hodilь i živelь (97), hiti va nь tri *dar'de* i umori ga (151), da bi imelь niku dobru opatiju ili *plebaniju* (127), g're okolo hvaleći se da je e *kuševalb* (157), nečistimi slinama i *hrač'ki* (164), stari *kur'bišb* oholь i superbivь (198), da bi se s *vek'simь* strahomь živelo (10), ki bude hotelь biti *naivek'si* meju vami (11), i reče *man'si* sinь ka ot'cu (28), do *nai-man'sega* čr'va (82), ožur'nikь e *gor'si* nere pakalb (35), da to trete stan'e est' *naibol'se* i estь *bol'se* od zamužnicь (101), ere si prie *huiše* dalь a naiposli *naibol'se* (206), ki stave svoje sini, h'cere i *mlaiše* v molstiri (98), r'ci mi ti mužu ili žena (vok. sg. ., 55), ki biše zlo *oblečeno* (205), *oblekoše* se v'si (128), *zapri* ga ta žena v' ednoi komori (99), hočešь naiti *zaprti* d'vari (94), Da ako bi se *spametilь* pot'le

<sup>22</sup> Isto kao 1, str. XIII.

<sup>23</sup> Isto kao 6.



na grihъ (68), *vzdvignete se* i *vstanite ot sna* (202), *van' ispelati iz' glave* (6), i *pripelue* nasъ k mukamъ paklenimъ (13), *zemlju obećanoju* (651), *nere sagrišiti nečistoću* (102), imašъ zamiriti da esu *v'noge* riči (4), da *vnogimi* načini duše muče se (102), i poide vanъ iz groba i biše *obezano* rukama i nogama (103), da bih' se ē s moimi priēteli *obeselilo* (29), očistite se od greha i *umuite* (95), v trihъ d'nehъ hoćešъ ju *sopetъ* načiniti (81), ne vraćati se *sopetъ* v grihъ (42), imi slavu *vu* utrobi devi matie (197), *prihoju simo* vzimati ove vode (63), ko me *raspačue simo* tamo (106).

U novije vrijeme izrazio je J. Derossi potrebu da se ispita »koliko su 'kajkavizmi' u čakavskim glagoljskim zbornicima doista kajkavizmi, a koliko su možda u predmigraciono doba bili *zajedničko* (istakao J. Derossi) jezično blago i čakavaca i kajkavaca pa ih stoga možemo držati i 'kajkavizmima' i 'čakavizmima'. Možda bi jedno svestranije istraživanje tog zanimljivog kajkavskog fenomena u čakavskim glagoljskim tekstovima pokazalo da mnogi kajkavizmi u čakavskim tekstovima djeluju kao kajkavizmi samo s obzirom na naše *današnje* (istakao J. D.) poimanje kajkavskog i čakavskog narječja, a ne s obzirom na značajke čakavštine i kajkavštine u predmigraciono doba kad su sigurno ta dva hrvatska narječja po jezičnim osobinama bila međusobno bliza i srodnija nego što su danas.<sup>24</sup> Taj Derossijev poziv na oprez ima svoje duboko opravdanje. Cinjenica je da se današnje stanje nerijetko projicira na prošlost pa se onda neprovjerenim konstruktima dokazuje svašta. Vjerojatno je i to da će podrobna ispitivanja pokazati kako smo poneku pojavu krivo ocijenili kao kajkavizam. Međutim, neki momenti govore da se vrlo često doista radi o kajkavizmima. Ako su npr. oblici *vnogi*, *vu*, *vek'ši* itd. bili zajedničko blago čakavskoga i kajkavskoga dijalekta, to onda znači da su u čakavskom supostojali *vnogi* i *mnogi*, *vu* i *va*, *vek'ši* i *veći*. U tom slučaju očekivali bismo da se ti supostojeći elementi podjednako često javljaju u čakavskim glagoljskim tekstovima a očekivali bismo i njihov ravnomjerniji raspored unutar pojedinih zbornika. Niti spomenute jednake čestotnosti niti ravnomjernosti u rasporedu nema (gledano u cjelini). Oblici koje držimo kajkavizmima osjetno su rjeđi u odnosu na svoje čakavske ekvivalente i obično su koncentrirani ili u pojedinim dijelovima zbornika ili na pojedinim stranicama (folijama). Tako za *Petrisov zbornik* (1463) E. Hercigonja konstatira »sve intenzivnije aktiviranje kajkavske komponente prema kraju spisa« te naglašuje da bi »količinsko određenje kajkavskih elemenata u takvim tekstovima upozorilo na — ponekad osjetne — razlike u odnosu pojedinih pisaca prema uvođenju kajkavizama...<sup>25</sup> Što se korizmenjaka *Kolunićeva zbornika* tiče, on je samo blago impregniran kajkavizmima, ali i u njemu možemo uočiti koncentriranje, premda ne jako često i jako izrazito, kajkavskih elemenata. Tako npr. na 109. str. nalazimo *vnozi* i *vnogi*, na 110. *pripelaju* i *pripelaše*

<sup>24</sup> J. Derossi, *Korizmenjak Broza Kolunića i Misal 1483. (uz 480. obljetnicu Senjske glagoljske tiskare)*, »Marulić« VIII-1, Zagreb, 1975, str. 33.

<sup>25</sup> Isto kao 6, str. 177.

a na 95. ovakav tekst: »... s velikimi mukami oču *kaštigati* ta plkь, začь nisu oteli učiti moe svete zapovedi, ni su me oteli poznati, i *pošpotali* se moimь svetimь naukomь«. Ni za leksem *kaštigati* ni za *pošpotati* ne možemo tvrditi da su pripadali samo kajkavskom dijalektu, ali njihova veza u zborniku, gdje nisu česti, i uz to isključivo ekavski refleksi jata u jednom pretežito ikavskom<sup>26</sup> zborniku daju nam pravo da zaključimo kako se radi o kajkavskom infiltratu. U *Petrisovu zborniku* vidimo nastojanje »da se očuva *mjera* (istakao E. Hercigonja) u koncentraciji tih elemenata (kajkavizama, S. D.) i uspostavi izvjestan ritam u smjenjivanju čakavskih i kajkavskih osobina.«<sup>27</sup> Takvo nastojanje nije vidljivo u korizmenjaku *Kolunićeva zbornika*, ali povremeno ubacivanje kajkavizama, tu i tamo koncentriranije, imalo je, vjerujem, zadatak da propovijed bude primljena i od nečakavaca.

Razumije se da su odnosi između kajkavskoga i čakavskoga sustava bili drugačiji u 15. stoljeću nego što su danas. Granice su bile manje oštre, egzistirao je veći broj zajedničkih elemenata. Ipak, uzmemo li u ruke jedan pravni spis pisan u 15. stoljeću kajkavskim jezikom i usporedimo li ga s istovrsnim i istodobnim čakavskim tekstom, uočit ćemo jasne razlike koje govore o postojanju dvaju sustava. Pritom nikako ne mislim da bi se jezik tih narodnim govorima najbližih tekstova smio poistovjetiti s tim govorima. Kad god i gdje god sjeo da piše, čovjek je drukčije strukturirao elemente svoga jezičnoga sustava nego pri govornoj upotrebi istih elemenata. Jasno je i to da je u predmigracijsko doba bilo više tzv. »prelaznih« govora koji su karakterizirani već spominjanim supostojanjem elemenata, a razlike među pojedinim govorima uglavnom se tiču čestotnosti upotrebe ovog ili onog elementa, tj. tiču se broja i čestotnosti upotrebe »kajkavizama« i »čakavizama« u njima. Krivo bi, međutim, bilo misliti da su tekstovi u kojima nalazimo interferencije puki odslik kakve terenske situacije. »Prelazni« su govori mogli poslužiti samo kao poticaj ili kao argument pri eventualnoj obrani vlastitoga stava o gradnji jezika književnoga djela.

Iziskivat će mnogo napora rješavanje odnosa između kajkavštine i čakavštine, između pojedinih govora, odnosa između pisanih tekstova i pojedinih govora itd. Pokušamo li se baviti tim i sličnim pitanjima, morat ćemo stvoriti prikladnu terminologiju. Često govorimo o čakavskom, kajkavskom i štokavskom dijalektu u 15. stoljeću. Tako je moguće govo-

<sup>26</sup> Moja tvrdnja o pretežito ikavskom refleksu jata u suprotnosti je s onim što o tome kaže J. Derossi u citiranoj raspravi. Tim sam se pitanjem bavio u svojoj magistarskoj radnji, i mislim da mi je uspelo pokazati kako ikavski refleks u korizmenjaku *Kolunićeva zbornika* preteže. Posve je drugo pitanje možemo li korizmenjak uzimati kao svjedočanstvo o ličkim predmigracijskim govorima. Korizmenjak nije u Lici *pisan* nego *prepisan* iz maticе za koju zasad ne znamo točno gdje je pisana. Zanimljivo je da zapis koji sam donio na početku i koji je *pisan* u Lici pokazuje apsolutnu prevagu ikavizama i da se on u tom pogledu slaže sa stanjem u pravnim listinama pisanima na ličkom području u to vrijeme. (Vidi: S. Damjanović, *Vokalizam u kvarezimalu Kolunićeva zbornika*, magistarska radnja, Zagreb 1976, str. 57-97.)

<sup>27</sup> Isto kao 6, str. 177

riti samo kad je riječ o dijalekatskoj osnovici naših tekstova. Sami pak tekstovi pripadaju različitim oblicima hrvatskih pismenih jezika kojima je temeljna osobina amalgamiranost elemenata naših sustava sa elementima hrvatskokrkenoslavenskog jezika pa oznake »čakavski«, »kajkavski« i sl. kazuju malo i nerijetko upućuju na krive zaključke. Ovakvo gledanje na problem niukoliko ne obezvređuje poticajno Derossijevo upozorenje i ne dovodi u pitanje njegovu misao o »čakavskom glagoljskom kompleksu«,<sup>28</sup> kojega je dio i lički teritorij.

Već i površan pogled na naš tekst otkriva u njemu mnoštvo jerova, jatova, apostrofa, dakle grafema i znakova koji nisu nužni pri fiksiranju narodne riječi i koji odmah signaliziraju prisutnost crkvenoslavenske komponente u građenju jezika našega korizmenjaka. Ta je komponenta vidljiva posvuda: u 3. licu jednine i množine prezenta (*položiti* 41, *očisti* 41, *ubijuti* 116, *suti* 138), u genitivu pridjeva i participa (*novago* 90, *galileiskago* 75, *živago* 85, *poslavšago* 87), u instrumentalu jednine imenica i zamjenica (*dušeju* 54, *twoeju* 54), u drugim zamjениčkim oblicima (*azb* 103, *sega* 27, *semb* 26, *sie* 39, *ei* 8, *ego* 17), kod brojeva (*dvanadesete* 111), priloga (*tagda* 39, *onagda* 96), u vrlo brojnim dvojinjskim oblicima (i da *bista* oba . . . 43, mi *esva* dva ke *vračava* svedočastvo 110) itd.

Crkvenoslavenski je jezik apsolutno prevladavao u liturgijskim knjigama. U zborničkim tekstovima, od kojih su mnogi bili namijenjeni puku, on je, kao što smo vidjeli, važna ali ne i jedina komponenta. U pravnim ga spisima gotovo uopće nema. Petnaesto je stoljeće vrijeme predstandardizacijskih procesa u hrvatskim sustavima. Svaki oblik svakog od sustava ima svoju funkciju. (Do standardnog jezika, koji će obnašati sve te funkcije i kojemu je polivalentnost funkcija bitna karakteristika, još je daleko.) Kakva je uloga staroslavenskoga i crkvenoslavenskoga u toj »podjeli posla« u pojedinim razdobljima i prostorima saznat ćemo samo proučavanjem pojedinih tekstova. Pritom će i opet biti nužno ukloniti mnoge terminološke nepreciznosti. Ne možemo jednako tretirati jedan leksem koji je došao iz staroslavenskoga jezika i ostao nepromijenjen i drugi u kojem je možda tek jedan morfem staroslavenski. Oprezni istraživači dosad su to razlikovali tako što su za prvi slučaj upotrebljavali termin *staroslavenizam* a za drugi *crkvenoslavenizam* a bilo bi dobro kad bismo pojedinim nazivima jasno ukazali na to u kojem se dijelu leksičke jedinice nalazi crkvenoslavenski element (npr. sufixalni crkvenoslavenizam, afiksalni itd.).<sup>29</sup> Sve će nam to pomoći da jasno prikažemo proces ulaženja hrvatskih govora u staroslavensku strukturu, da ocijenimo kako se crkvenoslavenski jezik razvijao i koliko je taj razvoj posljedica unu-

<sup>28</sup> Isto kao 24, str. 33.

<sup>29</sup> U tom smislu može od velike pomoći biti tekst G. W. Worth, *Robb crkvenoslavjanskoga jazyka v razvitii ruskoga literaturnoga jazyka*, American Contributions to the Sixth International Congress of Slavists, The Hague — Paris 1968, str. 95—124.

Mehaničko prenošenje ne bi bilo dobro, jer se u citiranom radu govori o crkvenoslavenizmima u jednom istočnoslavenskom i k tome standardnom jeziku.

trašnjih zakonitosti toga jezika a koliko na njega utječu vanjski činitelji, tj. u kakvoj je vezi njegovo mijenjanje sa specifičnim, u ovom slučaju hrvatskim, prilikama u kojima se našao.<sup>30</sup>

4. Problem odnosa između pisanih jezika srednjovjekovlja prema standardnim jezicima u izravnoj je vezi s nekim literarnim problemima. Bilo bi npr. zanimljivo istražiti u kakvom su odnosu napredovanje standardizacijskih procesa u hrvatskome jeziku i individualiziranje stila u hrvatskoj književnosti. Poznata je tvrdnja V. V. Vinogradova da je »stilь tvorčeskoj individualnosti — dostojanje nacionalnoj literaturi«. <sup>31</sup> Osim toga supostojanje jezičnih elemenata iz više jezičnih sustava ili iz različitih perioda istoga sustava omogućilo je srednjovjekovnim autorima različite stilističke postupke. Tim se mogućnostima služi i autor korizmjenjaka *Kolunićeva zbornika*. Npr.:

... ali *ot'* sirotь ali *ot'* vdovic, ali *od'* općine, ali *od'* gospodina ... (22)

(Starije *ot'* i mlade *od'*, kojemu je apostrof dodan iz tradicionalističkih razloga, simetrično su raspoređeni.)

— ali e človikь dobarь ali e zalь, ili čini dobro ili zlo na *vomь svitu*, ili ako e človikь dobarь a ima zlo na *semь sviti*, dostoina e ričь, da on bude imilь dobro na drugomь *svitu*; ako e človik bilь zalь na *semь sviti* i dobro estь imilь, dostoino e da bude zlo imilь na *nomь svitu*; ako e dobarь na *semь sviti* dostoino e da bude i bole imilь na *nomь sviti* ... (109)

— ako to *učinimь*, dušu z'gublambь, ako ne *učinu*, telo zgublambь, da bole mi e telo zgubiti na *semь sviti* nere dušu na *nomь svitu* ... (73)

Uz naizmjeničnu upotrebu dvaju oblika za lokativ sg. (*sviti*, *svitu*) vidimo u citiranim primjerima i druge postupke: variranje zamjeničnih oblika (*semь* : *vomь/nomь*) i oblika za 1. lice prezenta sg. (*učinimь*, *učinu*) te veznika (*ili*, *ali*). Ima primjera gdje se monotonija pripovijedanja izbjegava različitim morfološkim varijantama (*sega svita* : *segasvično*) koje pripadaju *istom vremenu*, ali *različitim kategorijama*. Npr.:

— ... govoru da kruhь *prudi* človiku, a kragulu škodi ... da čdь es'tь *prudamb* zmiu a človiku *škodamb* ... (82)

*Polisindet* i *asindet* su također vrlo česti:

— *I* za to iz'nese glavu *i* v'stavi se od one vode *i* popelaše ga v grad' *i* prideše v dom' An'nin' *i* ondi bi ispitan' ... (188)

<sup>30</sup> U svojoj knjizi *Problemy literaturnyh jazykov i zakonomernosti ih obrazovanija i razvitija*, Nauka, Moskva 1967, na str. 59, V. V. Vinogradov piše: »Zakonomernosti strukturnogo razvitija raznyh tipov pis'meno-knižnyh jazykov očeň različny v donacionalьnuju epohu. 'Čužoj jazyk' (staroslavjanskij, latin-skij) v slavjanskijh stranah v kačestve jazyka literaturnogo v bolьšei stepeni podčinen vnešnim faktoram, čem vnutrenim zakonom svoego razvitija.«

<sup>31</sup> Isto kao 30, str. 83.

— da ti ča ne naškodi *ali na životъ ali na blago ali na glas ali na ino dobro* ... (83)

— i ošće gledati *sln'ce i misecъ, zvezdi, aerъ, voda, ogaň* ... (51)

— a to estъ *vera, ufanie, ljubavъ, pravda, mudrostъ, strpenie i smerenie* ... (81)

Među *sintaktičkim obratima* koji se nalaze u korizmenjaku najčešći je *instrumental uzroka*:

— ... trpeći teškoću ... toliko da *mraše gladomъ* (8).

... i ondi *hoće gladomъ umriti* (24), i bista oba *mrla gladomъ* (43), otacъ oće *umriti gladomъ* (43), ženu i dit'cu pusti *gladomъ umriti* (78), onъ človik' *m'riše gladomъ* ne imući česa jisti (119), začъ biše *vlizalb k' nimi d'var'mi zatvorenimi* (197) itd.

(Uz to nalazimo primjere: da ne bi umrlъ *od glada*, 45, i budešъ umrlъ *od glada*, 45.)

Za *dativ apsolutni* »bitno je ... da je subjekt participijalne konstrukcije jedan, a subjekt ostaloga dijela rečenice drugi«. <sup>32</sup> U hrvatskoglagojskim tekstovima rijedak je takav *dativ apsolutni*:

— I v murě gradu *umrvšu biskupu* snidoše se biskupi ko onoi crčkvi (*Petrisov zbornik*, f. 212)

Češći su slučajevi kada su subjekti različiti a pritom nerijetko dolazi i do pogrešaka u participijalnoj konstrukciji:

— mankajući nima vode, oni rekoše (63)

U tekstu također nalazimo:

— **ablativni genitiv**: otijući se ukloniti toliko strašnih muk' (203), biše izbavleni mnoga zla (193)

— **nominativ umjesto instrumentala**: da bogъ e stvorenъ človik (64) = da je Bogom stvoren čovjek

— **akuzativ subjekta uz akuzativ predikata**: a to skvrni človeka i čini ga zla (50), Bogъ mene e postavilъ sud'ca (73)

— **nepravilnu kongruenciju**: rci tvom *plku* da se *imaju* čuvati i da ne *imiite* nenaviditi (141), ako *mu* ti rečešъ ... ne će ti verovati začъ *oni* govore (64)

Supostojanje jezičnih elemenata iz različitih sustava u nekom tekstu omogućuje i uvjetuje upotrebu brojnih sinonima. U korizmenjaku *Koluničeva zbornika*, kao i u drugim hrvatskoglagojskim neliturgijskim tekstovima sinonimski parovi su doista brojni. Evo nekih:

navestiti, ali dati na z'nane (1), s hin'bu i z laihu (3), napitati i prehraniti (8), guverna i opravla (10), kumfortati i utěšiti (18), ali

<sup>32</sup> J. Hamm, *Gramatika staroslavenskoga jezika*, Zagreb 1958, str. 186.

faturb č'i ali hižnikb (18), da te dobro zlič'i i ozdravi (55), hipb i časb da si prišalb (59), ote spitati i izviditi (64), obra i z'voli (72), oprati se i zmiti se (73), prave fatige i truda (80), nenavisti ili neprič'zn'i (83), furma i prilika (127), tvrdo i kripko (141), diletb i radostb (142), va veseli i dilet'i (142), slinama i hrač'ki (164), gospodinb ili obaritelb (178), pamet' i vspominanie (191), znan'e i umen'e (193), parti i razdilen'č (199), srditi i čdoviti (199) itd.

Izbor primjera pokazuje da su sinonimski nizovi u korizmenjaku različito komponirani. Kadšto su sastavljeni od elemenata istoga jezičnog sustava, kadšto jedan leksem pripada čakavskom sustavu, a drugi kajkavskom, crkvenoslavenskom, talijanskom, njemačkom. Ponekad sinonimi nemaju posve isto značenje, ali češće se radi o sinonimima koje E. Hercigonja naziva eksplikativnima.<sup>33</sup> Takvi su sinonimi česti upravo u tekstovima nastalima na terenima gdje se dodiruju čakavski i kajkavski sustav i ne mogu se objasniti drugačije nego kao već spominjana težnja za što većim brojem čitatelja (slušaatelja) koji će tekst moći razumjeti, dakle kao težnja za što širom komunikativnošću. Z. Junković tvrdi da je uvođenje sinonima u jezičnu komunikaciju »postupak neizbježan kad se svi ljudi ne služe potpuno istovetnim jezičnim kodom.«<sup>34</sup>

5. Suprotstavljanje dobroga zlome, materije duhu, božanskoga ljudskome, u čemu se ogleda binarnost srednjovjekovnoga svjetonazora, izražena je u hrvatskoj srednjovjekovnoj književnosti čestom upotrebom *antiteze*.<sup>35</sup> Korizmene propovijedi osobito su pogodne za isticanje oprečnosti između dobra i zla, neba i zemlje itd. One će u te opreke unijeti i osjećanje posvemašnje neizvjesnosti, straha od onoga što dolazi sutra:

- *Danas' est' človik' v milosti a zajut'ra v' grihu, danas' z'drav' a zajut'ra nemočan', danas' mudar a zajut'ra manen', danas' v ed'noi miš'li a zajut'ra v d'rugoi, danas' živ' a zajut'ra mrtav' (1)*
- ... nimašb verovati semu svitu, ki e vele lažlivb i obečue mnoga a malo v'zdae: obečue ti dugb životb a v' krat'ci pride semrtb. Ošće ti blaga dovole, i da ubožastvo. Obečue nasledie i nimaš' ga imiti ... (60)
- ... to estb srića i nesrića, zdrav'e i nemoći, životb i semr'tb, lipota i grdos'tb, plemen'ščina i sebrostb ... bogatstvo i ubožastvo ... (204)

Ispunjenje želja moguće je samo u nebu:

- Ako hoćešb blago imiti, ondi e bogatstvo vikuveč'no;  
ako želišb lipotu, on'di e lipota ka konca nima;  
ako želišb mudrostb, on'di estb ka nig'dare ne poman'kue;

<sup>33</sup> Isto kao 6, str. 183.

<sup>34</sup> Z. Junković, *Jezič Antuna Uramca i podrijetlo kajkavskoga dijalekta*, Zagreb 1972 (Rad JAZU 363), str. 55.

<sup>35</sup> Isto kao 15, str. 73.

ako želiš životъ, on'di e životъ, ki nigdare ne man'ka, nere vazda v miru živetъ;  
 ako želiš biti dobarъ človikъ, on'di e dobrota ka nigdare se ne skon'čne;  
 ako želiš vesel'e, ondi e pet'e svakoga vesel'č, ki nigdare ne prestajutъ pojuće i hvaleće gospodina rekući: svetъ svetъ svetъ gospodinъ bogъ vsemogući. (94)

Još je češće od antiteze *stilsko ponavljanje*. Ono je, može se reći, prečesto pa mu je stilogenost nerijetko umanjena. Međutim, treba imati u vidu da propovijedi, koliko god izmijenjene u trenutku pisanja, odražavaju kategoriju usmenog kazivanja. Ponavljanja nerijetko imaju ne samo funkciju isticanja nego je opetovana riječ stožerna u kompoziciji pripovijedanja. Takva će riječ u našem tekstu najčešće biti *grihъ (se-mrtni)*, a primjere možemo naći gotovo na svakoj stranici. No to, dakako, nije jedina riječ koja se ponavlja:

— ... ki su mučeni: *niki* e bilъ pečenъ, *niki* odrtъ, *nikomu* glava usičena, *niki* raspetъ, a *niki* ednu muku a *niki* drugu ... (59)

Autor očito ima smisla za nijansiranje kojim izbjegava monotoniju, pa osim što u sredini mijenja padež (*nikomu*), on kad osjeća da bi ponavljanje moglo dosaditi dodaje *a* (a *niki*). Pogledamo li kako se odsječci smjenjuju, vidjet ćemo da dijelove kratke (bez pomoćnog glagola, samo subjekt i predikat) smjenjuju prošireniji.

Rekli smo već da je propovijed najčešće shvaćena kao društveni angažman. Iz te njezine namjene proizlaze brojni *apeli*:

— Govoru, ako ti imašъ h'čerъ lipu, tada čini, da ima i muža lipa; ako imašъ sina lipa, dai mu i ženu lipu; ako imašъ sina grda, dai mu i ženu gr'du. Razumii ošće, da ni edanъ starъ nima vzeti ed'nu mladu, ni edanъ mladъ nima vzeti ženu staru, ni edanъ bogatъ nima vzeti ed'nu ubogu, ni edna bogata nima vzeti ed'noga uboga. Računъ estъ, da ne budu imeli uzrokъ pogrđiti edanъ drugoga. (207)

6. Od 37 propovijedi u našem korizmenjaku njih 34 poštuju formalno i stvarno trodijelnu shemu. Formalno su iznimke *U sredu 3. posta* i *Urime estъ namъ ot sna vstati*. Druga, kao što se vidi, ima motto iz Evanđelja na 1. nedjelju adventa (ovdje je predviđena za Uskrs), ali za obje ove propovijedi možemo reći da su kao i ostale, samo što nemaju formalnih oznaka na granicama između dijelova. Propovijed *Ženo se sino tvoi* po rasporedu u našem korizmenjaku pripada Velikoj suboti. Međutim, ona nema uobičajenih dijelova, znatno je kraća od ostalih, a kako joj se motto odnosi na Veliki petak, bit će da to i jest dio propovijedi za taj dan.

Svaka propovijed počinje citatom iz Evanđelja, jedino nekoliko njih u Velikom tjednu ima citat iz psalama. Nakon citata dolazi Evanđelje (cijelo ili skraćeno) a onda — trodijelna propovijed. Svaki dio ima

svoj stalni početak i kraj koji se razlikuju od propovijedi do propovijedi samo u sitnicama. Prema tome, formule uvođenja i završavanja, koje je srednjovjekovlje naslijedilo od antike, i ovdje nalazimo. U našem tekstu to izgleda ovako:

1. **DIO POČETAK:** Od ovoga sveta i posvećena govoren'ě plkь sega svita estь pokaranь od ednoga velika griha, ki se zove ...  
**KRAJ:** I to estь koliko k prvomu delu ot božastvene pravde
2. **DIO POČETAK:** Govoru v drugom delu, ki nas uči naiti milostь od Boga  
**KRAJ:** I to estь koliko k drugom delu ot' milosrdiě
3. **DIO POČETAK:** Govoru v tretom delu, ki nas uči mudrosti  
**KRAJ:** I to e koliko k tretomu delu.

Unutar tako fiksiranih dijelova nalazi se sadržaj propovijedi, a svaki je dio također prilično shematiziran.

U **prvom dijelu**, nakon formule uvođenja, imenuje se grijeh protiv kojega vojuje citirano Evanđelje. Slijedi tekst iz Staroga zavjeta koji odgovara temi a zatim se na primjerima (*exempla*) objašnjava kako se sve može učiniti dotični grijeh i kakvim posljedicama rađa. Unutra je često upletena priča koja je obično najslobodniji dio, a uz prepričavanje tekstova iz Staroga zavjeta, i najpoetičniji dio propovijedi:

Zamiri, da se č'te ot' ednoga ožur'nika, ki um'ri i bi osuen', začь veće ljublaše blago nere dušu svoju . . . i ne ti se nigdare ispovidati za ne vratiti tuega, i ne oti e zadovolje učiniti onimь, ot' kihь biše blago dobilь ožuru. Ča oće srića, da sinь negovь um'ri i ne oti vratiti ni nišće zadovolje učiniti za no zlo, ko biše negovь otacь učinilь. I tako poide duša negova onamo, kadi biše nega otacь, vь edanь dolacь, ki biše plnь og'na goruća, i on'di se mučahota oba d'va. I po tomь paki drugi sinь negovь, ki radь služaše gospodinu bogu, slišeci da biše umrlь otacь negovь i bratь negovь i poče moliti gospodina boga, da bi mu račilь ěviti, v' komь stan'i biše duša otčca negova i brata negova. I budući ta edanь bratь na molitvi isprosi tu milostь ot' boga, i pride k nemu anjelь boži i počem' ga i popela ga onamo kadi biše duša otčca negova i brata. I vidivši nihь v tolikihь mukahь smilova se i sliša, da govoraše otacь sinu svomu onomu, ki biše pri nemь v' mukahь: buđi proklet, sinu moi, i onь danь, ki te začeh'. Zač' za ljubavь prez'red'nu, ku sam' ti nosilь, za to sam va one muke prišalь, ke mi nigdare ne te poman'kati. I takoe sinь proklinaše otčca. (12)

**Drugi dio** donosi upute kako se čuvati imenovanoga grijeha i što činiti da bi se čovjek spasio (kajanje, ispovijed). Tumači se simbolika starozavjetnih tekstova i povlači paralela između njih i Isusova života. (Štap kojim Mojsije iz kamena dovodi vodu uspoređen je s molitvom



kojom se od Isusa dobiva milost; štap = molitva, kamen = Isus, voda = milost.) Drugi dio obično je najkraći.

**Treći dio**, »ki nas uči mudrosti«, donosi brojne sumnje (dubia) koje bi se slušatelju (čitatelju) mogle javiti. Odmah se na njih odgovara, najčešće citatima iz velikih crkvenih učitelja (Jeronim, Toma Akvinski, Augustin i drugi). Npr.:

... zamiri tri sum'ne k našem nauku. Prva est ovo: ako bi bilь edanь perlats ili edanь gospodinь, ki bi imilь edanь, ofici ili beneficij dati, i paki da bi bila dva človika, ki bi prosili ta officij, a edanь niju da bi bilь domaći a edanь gostь komu se ima dati prvo? Na to ti odgovara sveti Avgustinь i di ... (42)

Tehnika antičkoga govora poremećena je, ali mada formalno ne sadrže pet dijelova, stvarno u propovijedima možemo naći i uvod (1) i pričanje (2) i dokazivanje (3) i pobijanje protivnikovih tvrdnji (4) i završetak (5). Srednjovjekovna filozofska misao (teza, antiteza, sinteza) uvjetovala je trodijelnu shemu i propovijedi u *Kolumičevu zborniku*. Te propovijedi ne spadaju među najljepše u hrvatskoj glagoljaškoj tradiciji, jer samo ponekad uspijeva autor unutar zadanih shema izraziti neku misao ili osjećaj na način koji je kadar zaustaviti pažnju današnjega čitatelja.

7. Rečeno je već da su među našim cjelovitim zbirka propovijedi korizmenjaci najpoznatiji. Spomenuli smo na početku četiri rukopisa u kojima se nalaze. Svi sadrže propovijedi u korizmene dane, a onaj iz Oporta još i za uskršno i poslijeuskršno vrijeme. Nalazimo, međutim, i drugačijih zbirki: *Homilijar na Matejevo evanđelje* (15/16. st.), *Blagdanar popa Andrije iz Novog* (1506) te izbor prevedenih propovijedi nje-mačkoga dominikanca Johanna Herolta (1380?—1468) *Sermones Discipuli de tempore et de miraculis beatae Mariae Virginis*. Naš izbor prijevoda nosi naslov *Sermoni Discipula*, ali nijedna naša zbirka ne sadrži cijelo Heroltovo djelo. Osim Herolta uzori su bili i drugi: Jakov Voragina, Cezarije od Heisterbacha, *Quadragesimale* Roberta Caracciola (1425—1495), koji je preveden i tiskan u Senju 1508. itd. Kraj 15. i početak 16. stoljeća vrijeme je najbrojnijih prijevoda i kompilacija. Razumije se, sve te propovijedi nisu jednako uspješno kompilirane ili prevedene ili stvorene. Ponekad im je kompozicija izvanredna a kvalitete izraza brojne, kao npr. *Slovo svetoga Anselma iz Petrisova zbornika* što ga Eduard Hercigonja donosi u svojoj *Povijesti* (str. 396—397) i za koje kaže da »paralelizmi, anafore, i čitav retorički ornat strukturiraju jedan poetski, emfatičan tekst«. Uopće, propovijedi su u *Petrisovu zborniku* slobodnije, ponesenije, manje robuju shemama nego one u *Kolumičevu*. Evo primjera:

CTENIE S(VETA)GO IV(A)NA ZLATOUS'TOGA O ŽIT'I SVET(NOM')

Pravi Ivan' zlatousti. O žit'i sega svēta suet'noga.

Bogatstvo pogibaet' i sl(a)va minuet'

lěpota uvěnet' i sl(a)va i čast' sega světa pogibnet'  
 kako i dim' ot og'na  
 I kako i sen' mimoidět'  
 I kako cvet' v' jutro procvatě a k večeru uvěne.  
 Na sem' světě krasit' se ž(lově)kь i ugodie tělu tvorit'  
 A kada se otlučit' ž(lově)kь ot sveta sego minitělnogo  
 tada sa sobu ne morě vzěti ničesože  
 da v'se ostavit' na sem' světi  
 A mi sami poidemo nazi kako roeni esmo k strašnomu sudu  
 hv(al)u želejuće  
 milos'ti b(o)žie vapujuće  
 drug' k drugu  
 O gorě nam' grešnikom'  
 koliko za mal' žitak'  
 večnoga sveta lišismo se převělikě dobrotě  
 I kada anj(e)li vstrěpěčut  
 kadě prestoli podadut se  
 i knigi otvrzut' se  
 i děla n(a)ša ēvet' se  
 I tu budet' groza i tuga velika  
 i plač' i vzdihanie  
 I tako tada brat'ě budet' velik' strah'  
 i vzdihanie i velika běda o ljuděh'  
 kakova ni bila ni imat' biti  
 ni budět' světlosti  
 na t'ma kroměč'naě  
 i ondě ne budet' radosti  
 na trěpět' i pečal' vělika i muka ljuta  
 Poslušajte bratě  
 kako strašno es(tb) slišati  
 a strašnie viděti  
 I tada vsaka tvarь vskrstet'  
 ot vstoka slnca do zapada  
 I budet' muka velika za děla n(a)ša  
 i za pomišleniě n(a)ša noć'na i dnev'na  
 ka činimo na sem' světě  
 O kolika běda i tuga budě  
 kakova ni bila nigdare  
 I tada anj(e)li přěd sudiju tmami tisuć'mi trubami vstrubět'  
 i glasi ih' izidut' ot neběš'  
 tada zvězdě s neběse spadut' na z(e)mlju  
 kak i dažj'  
 A slnce pomračit' světlost' svoju  
 I tada neběsa savijut' se kako i svitak'  
 A zemla vskolibat'  
 a sili neb(e)s'kie vzapijut'  
 herufimi i serafimi vzemetut' se

i podvignut' se viš'ni a k' nižnim'  
 Tagda grobi otvrzut' se  
 a tjelesa ugotovčt' se  
 da ono vskršenie zroč'no budčt'  
 I tada budčt' trus' včlik i vzmučenič velika  
 a lica drčsela budet' grčšnikom'  
 I vzapijut' vsi ednim' glasom' govorčči  
 O ljuto nam' grčšnikom'

(*Petrisov zbornik*, f. 63—64)

U propovijedima *Petrisova zbornika* nema trodijelne sheme karakteristične za propovijedi iz *Kolumičeva zbornika*. One su kraće, oslobođene su suvišnih ponavljanja, u njima psalmodijski ritam nije nasilni pokušaj da se stvori ugođaj uzvišenosti nego je prirodno uklopljen u cijelu fakturu testa. Psalmodijski tekstovi izvršili su snažan utjecaj na srednjovjekovne hrvatske tekstove, ne samo na propovijedne. To se objašnjava činjenicom da su svećenici morali svakoga dana brevijariti i tako dolaziti u dodir s psalmima pa su njihov svečani ritam nosili u sebi i unosili ga, kadšto uspješnije, kadšto manje uspješno, u svoje tekstove.

Književna vrijednost propovijedi što su ih stvarali hrvatski glagoljaši u srednjem vijeku različita je dakle od zbornika do zbornika i od propovijedi do propovijedi. Uvijek, međutim, susrećemo elemente karakteristične za refleksivnu srednjovjekovnu prozu (izravno obraćanje, apel, refleksija, diskusija, pouka, lirski izričaj), a nerijetko su uključeni elementi karakterističniji za pripovjednu prozu (fabula, stilska ponavljanja, stilska nabranjanja).<sup>36</sup> Različito kombinirajući te i druge elemente autori prožimaju svoje tekstove posebnim strukturnim odnosima, a »... tek kad se slijed rečenice određenoga teksta prožme strukturnim odnosima vrste, on ulazi u književnost i postaje književno djelo«.<sup>37</sup> Tim književnim djelima nismo poklanjali pažnju adekvatnu njihovim literarnim vrijednostima i nismo se dovoljno koristili njima za proučavanje socioloških, filozofskih i teoloških nazora hrvatskoga srednjovjekovlja. O tome da će pisanje kompetentne povijesti hrvatskoga jezika biti samo san dok ne izdamo i proučimo te i mnoge druge tekstove, ne treba ni govoriti.

<sup>36</sup> O raščlambi srednjovjekovne hrvatske proze na refleksivnu i pripovjednu te o konstitutivnim elementima jedne i druge vidi u radu Dunje Fališevac citiranom pod brojem 15.

<sup>37</sup> Z. Skreb, *Studij književnosti*, Biblioteka »Suvremena misao«, Školska knjiga, Zagreb 1976, str. 40.